

ВИЗНАЧЕННЯ НОЕМАТИЧНОГО СМISЛУ У ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНІЙ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ГУСТАВА ШПЕТА

На основі аналізу праці Г. Шпета «Явище і смисл» автор розглядає поняття ноематичного смислу в контексті співвідношення смислу, мови та логіки, й виявляє відмінності їх тлумачення від феноменології Е. Гусерля.

Творчість Густава Шпета вже понад двадцять років є предметом аналізу та інтерпретації представниками низки наук (мовознавство, семіотика, психологія, педагогіка та філософія)¹. Оскільки тема мови посідає важливе місце у його філософії, саме вона привертає найбільшу увагу дослідників у різних контекстах: історії філософії², естетики, логіки, феноменології, філософської герменевтики. Причому спостерігається певна вибірковість у доборі текстів: логіку досліджують за двотомною «Логікою» (1912) та працею «Історія як проблема логіки» (1916)³; філософію мови і герменевтику – за твором «Герменевтика та її проблеми» (1918)⁴; розглядаючи проблематику смислу, що є центральною у феноменології Г. Шпета, найбільшу увагу приділяють тексту «Явище і смисл» (1914)⁵.

До публікації цієї роботи, як зауважує В. Кузнецов, «Шпет вважав, що створення справжньої позитивної філософії фактично вже здійснено Е. Гусерлем. Варто хіба дещо “підкоригувати” його феноменологію – і ми отримаємо “основну науку філософії”... Але вже у процесі написання книги “Явище і смисл” (і в опублікованому тексті це відчувається) у Шпета закрадаються сумніви щодо бездоганності методологічної техніки феноменології, абсолютної ясності всіх засобів дослідження. І ці сумніви пов’язано передусім із проблемами осягнення смислу, зі структурою розуміючої діяльності» [11, 204]. З іншого боку, Шпет переконаний, що «сфера смислу – це сфера особливого буття, “дістатись” якої дозволяє апарат феноменології» [11, 208]. Новаторський момент тексту «Явище і смисл» становить «ро-

зуміння предметного смислу та його “покладання” у повній ноємі предмета» [16, 184].

Тож завдання експлікації вчення Г. Шпета про ноематичний смисл як структуру поєднання мови і мислення, а також фіксація розбіжностей з еталоном Гусерлевих «Ідей 1» залишається актуальною, адже філософ аналізує мовний аспект феноменології саме у співвідношенні специфіки ноематичного смислу та феноменологічно неадаптованого мислення у поняттях.

Зміст феноменології Г. Шпет розглядає як перетин мови і мислення у модусах свідомості, відповідно до ролі якої він визначає мету феноменологічного проекту: «вивчати свідомість як сукупне переживання в її модусі свідомості чогось, інтенційного свідомості» [18, 103]. Однак такі переходи вимагають їх фіксації, адекватного охоплення окремого переживання. «Шпет, слідом за Е. Гусерлем, – відзначає В. Кузнецов, – для опису специфіки свідомості вводить поряд з інтенційністю нову категорію – “ноеза”, або “ноетичний момент”. “Ноеза” – категорія, за допомогою якої характеризувано специфіку свідомості, що полягає в її спрямованості, предметності та осмисленості... Але що ж таке смисл? Як він входить до структури ноези? Шпет вводить ще одну уточнювальну категорію – “ноема”. Ноема є предметною сутністю переживання. Смисл становить її центральне ядро. Теорія, що виражає відношення ноези і ноєми, є головною ланкою феноменологічного методу» [11, 211]. У контексті аналізу мови у ноезо-ноематичних кореляціях інтенційних переживань головну увагу приділено тематизації та визначенню ролі смислу.

¹ З 1989 р. Вільний гуманітарний семінар (ВГС), започаткований кафедрою філософії та логіки Томського державного університету, почав систематичне вивчення спадщини Г. Шпета. Програма ВГС працює за такими напрямками: архівні студії та публікація текстів; видання сучасних досліджень; переклад праць із проблематики, дотичної до Шпетової; контакти з науковою спільнотою.

² З-поміж досліджень, у яких уточнено історико-філософське значення творчості Г. Шпета, відзначимо статті О. Єрмішина [1], М. Ткачук [2] та Т. Караченцевої [3].

³ Окремих досліджень проблем логіки у Г. Шпета майже немає, за винятком рецензії Т. Щедріної [4] та передмови М. Литвиневич [5].

⁴ Герменевтичну тематику філософії Г. Шпета розглядали Л. Федоров [6], К. Гідіні [7], Є. Ананьєв [8], І. Чубаров [9], Ф. Роді [10].

⁵ Варто згадати роботи В. Кузнецова [11; 12], В. Молчанова [13], В. Калініченко [14], Дж. Скенлана [15], Є. Борисова [16] та Дж. Кеседі [17], серед позитивних результатів яких: актуалізація феноменологічної проблематики мови, виявлення історико-філософського контексту її виникнення, вирізнення етапів осмислення та інтерпретації смислу у творчості Г. Шпета.

Аналіз ноематичного переживання дає змогу здійснити розгляд складових одиничної інтенції. Ноематична складова, як визначає її Е. Гусерль, – це спрямованість актів на свої змісти. Виникає питання про статус змісту одиничного інтенційного акту. Очевидно, зміст інтенції не має ознаки екзистенційності, на що вказує процедура епохе. Водночас, якщо дотримуватися вчення про судження, інтенція, спрямована на окремих феномен суто як на одиничність ейдетичного¹, має ознаку ейдетичної конкретності. Якщо феномен, даний у безпосередньому спогляданні, є конкретним ейдетичним змістом ноематичного акту, але позбавлений буттєвої складової, то він фіксований лише як осмислений вислів. А останній у ноєзо-ноематичній проекції схоплено за допомогою «смислу». Однак цей висновок є лише гіпотетичним. Він потребує докладної аргументації. Саме з точки зору пошуку аргументів на користь мовної складової ноематичного змісту та визначення його як смислу текст Г. Шпета «Явище і смисл» особливо значущий. Такий підхід видається цілком виправданим, оскільки відповідає не тільки означеному куту розгляду проблеми мови у феноменології, а й внутрішній логіці пошуку Г. Шпетом корелятивної основи всієї сукупності актуальних і потенційних актів чистої свідомості, що мають усі підстави для того, аби їх розглядали як її трансцендентально-ейдетичні синтези.

У широкому колі проблем феноменологічної філософії Г. Шпет намагається визначити специфічну ознаку свідомості, що задавала б орієнтир для прояснення структур мислення і мови. Але її визначення мало бодай частково збігатися з поглядом Е. Гусерля, що давало б можливість уніфікувати трансцендентальний аналіз. «Специфіка свідомості взагалі, визнає Е. Гусерль, полягає у безперервному коливанні, що є перепорою для точної фіксації у поняттях будь-яких ейдетичних конкретностей і моментів, які їх безпосередньо конституують» [18, 103]. Тобто погляд передусім має бути спрямований на ланки, що поєднують один феномен з іншим, і особлива складність цього завдання полягає у тому, що конкретний феномен, «шматок дійсності», узятий у його дії, повсякчас змінює своє розташування в актуальному спогляданні. Саме цей аспект дослідження ускладнює аналіз феномену, бо його не дано у повноті. Даний актуально, він не підлягає адекватному всебічному охопленню, адже нам завжди дано лише окремих його модус. Проте, якщо спрямувати свою увагу на складові свідомості, які слугують функціями поєднання та співвідношення феноменів, можна розглядати щось стале у коливаннях інтенційних переживань.

Для пояснення цього Г. Шпет апелює до переживання фантазії, спрямованої на річ, як вона дана в межах феноменологічно-іманентного сприйняття: «Отже, ми можемо тут говорити про дану певну річ, відповідно, не тільки як про “рід”, а й одинично, в її повній конкретності, – у тій визначеності й невизначеності, з того чи іншого її боку, як вона постає перед нами в її виразності або захмареності, ясності або тьмяності тощо, тобто так, як вона влітається у конкретний потік переживань. Феноменологія приймає весь цей конкретний зміст в ейдетичній свідомості, але тільки у його ідеальній сутності, а відтак – у можливості незліченних екземплярів тієї ж сутності. Вона, таким чином, віднімає лише певне *hic et nunc* (тут і зараз – *C. T.*) у даної індивідуальності та, отже, взагалі знаходить свою межу в будь-якого штибу індивідуації» [18, 103]. Однак, додає Г. Шпет, неможливо фіксувати в поняттях або термінах таку плинну конкретність або будь-яку її частину, і саме це відрізняє феноменологію (яка не закріплює сукупність сприйняття у поняттях) від логіки. Відтак постають запитання: чи можливий аналіз феноменів, якщо їх не можна схопити на поняттєвому рівні; що є феноменом, який ми бачимо у дискретних інтенціях, але без покладання його реального існування; чи не виходить так, що феноменологія тематизує ілюзорний, суто інтелектуальний простір, який не має ейдетичного відповідника? У пошуках відповіді Г. Шпет тримається тези Е. Гусерля, згідно з якою феномен не є простим. На рівні психологічного сприйняття він є лише відображенням дійсності, тоді як методика редукції дала змогу піднятися на вищий щабель, на рівень трансцендентального споглядання. Усе, що покладено в актуальному або потенційному акті сприйняття, є чистою ейдетикою. Кожен феномен, незалежно від того, наскільки він реальний у психологічному сенсі, має ейдетичний компонент. А утримання ейдетичної складової у феномені є необхідною даністю для кожного аналізу. Отже, феномен і спосіб його сприйняття не прості, що вказує на їх інкорпорованість не лише в інтелектуальній, а й в ейдетичній сфері дійсності. Варто додати, що феномен має як безпосередній, так і опосередкований рівень споглядання. Безпосереднім є осмислений феномен, даний в адекватному способі споглядання, а саме – як такий, що змінив статус із фактичного на ейдетичний. Якщо ж він іще тільки потребує фіксації та трансцендентального закріплення, тобто перебуває у світі емпірії, його спосіб даності не є адекватним феноменологічній настанові. Він іще мусить перейти мережу опосередкувань, аби бути відкритим для феноменологічного аналізу.

¹ А саме це є мотивом Гусерлевого розрізнення факту та сутності.

Звичайно, наведені приклади свідчать про те, що обидва способи бачення феномену не заперечують один одного.

Феномен виникає як осмислена одиниця у мережі ноетичних коливань, у яких вона тематизується як їхній зміст. Мовний характер смислу пояснюється його свободою від екзистенційних суджень. Чи існує насправді «це дерево», а чи воно є ілюзією нашого зору – для феноменологічного аналізу не так важливо. Головне – визначити спосіб його даності. Феноменолога цікавить як це дерево виникає у мережі наших інтенцій. Ми можемо конституювати такий тип предметності як або згаданий, або вигаданий, або сприйнятий. Таким чином, «це дерево» схоплено у феноменологічному аналізі виключно як смисл даного інтенційного переживання.

Яким є спосіб утворення такого феномену? Його утворено внаслідок утримання у полі феноменологічної уваги ейдетичної складової судження, на відміну від екзистенційної його складової, якої, внаслідок проведення процедур редукції, позбавлено феноменологічний рівень сприйняття. Особливо це стосується першого рівня редукції – практикування феноменологічного епохе. «Таким чином епохе, – зауважує Г. Шпет, – оформлюється в інтенційні переживання, оскільки до них додається специфічне інтенційності, і це є не що інше, як те, що специфічно характеризує свідомість, коли ми кажемо, що свідомість саме тим, що вона є свідомість, вказує на дещо, чого саме вона є свідомістю» [18, 115]. Для позначення таких відносин Е. Гусерль запроваджує термін «ноеза». Саме цей момент осмислення, який входить разом із ноезою до складу свідомості, особливо цікавить Г. Шпета.

Сам Е. Гусерль визначає свідомість як свідомість будь-чого, сутність якої містить у собі смисл, що є основною функцією інтенційної свідомості [19, 194–195]. Будь-яке інтенційне переживання, наголошує Г. Шпет, містить ноетичний момент, адже «приховує в собі» смисл та виконує функції осмислення [18, 116]. Спосіб даності будь-якої сутності як реальних компонентів переживань має також зворотню спрямованість, що характеризується як нереальний, або ірреальний, компонент переживання. Цей компонент, що виступає як сукупність корелятивних ноематичних змістів, є смислом. Він постає корелятом ноетичної спрямованості реального змісту акту свідомості. Інтенційним об'єктом кожного переживання є ноематичний смисл. Як наголошує Г. Шпет, «разом зі смислом нам дано ще неповну ноему, так само як відповідний ноетичний бік переживання не вичерпується самим лише моментом “осмислення” – смисл становить мовби певний центральний шар, ядро, на якому фунду-

ються сутнісно інші моменти, які, однак, у розширеному тлумаченні можна позначити як моменти смислу. Повна ноема утворена з різних шарів, згрупованих довкола цього ядра, чистого предметного смислу...» [18, 117]. Смисл, як центральне ядро ноєми разом із «просто предметом», схоплено і виражено за допомогою логічного поняття.

Однак Г. Шпет не може погодитися з функцією, наданою Е. Гусерлем вираженому смислу: «Якщо саме в логічних актах утримується усвідомлене як таке, смисл, то чи стосується це сутності самих цих актів... У який спосіб поняття є таким, що в ньому виражено смисл?» [18, 116]. Неважко побачити, додає Г. Шпет, що хоч би яким складним був феноменологічний аналіз структури ноєзи-ноєми, питання про логічне, як про спеціальний та специфічний рівень, є найважливішим із-поміж інших розрізень. Логічному рівню Гусерля, переконаний філософ, відповідає ноєзо-ноематична кореляція. За допомогою прикладу Г. Шпет намагається унаочнити логічну складову даної структури. «Припустимо, що ми у певному сприйнятті наочного предмета здійснюємо в акті покладання розкриття даного й виокремлюваних у ньому моментів за схемою: “ось, біле”, – такий процес може обійтися зовсім без “вираження”, – ані в сенсі звукового вираження, ані в сенсі значення слова, що може бути незалежним від звукового вираження (приміром, якби ми його забули). Але якщо ми “помислили” або вимовили: “біле”, то разом із “власне помисленим” чистого сприйняття входить іще один шар» [18, 122]. Г. Шпет наголошує, що цей приклад стосується не тільки сприйнятого, а й пригаданого, образу фантазії – будь-що може бути виражене через ноематичний смисл, інтерпретований у такий спосіб.

Але чи маємо ми відповідь на питання про місце логічної складової ноематичного акту? «Очевидно, – зазначає Г. Шпет, – що тут відповіді на поставлене нами питання ми не отримуємо, навпаки, взявши до уваги наведене розмежування між “значенням” і “смислом”, ми остаточно переконуємося, якщо до сутності поняття й належить “виражати значення”, то “смисл” залишається, коли він також входить, як необхідний шар до кореляції ноєми-ноєзи, як дещо без роду та імені. Його “схоплено” у понятті вже готовим. Між ним і “значенням” у цьому поширеному на всю сферу інтенційних переживань смислі виявляється принципова відмінність, що аж ніяк не може бути замаскована тим, що “значення” виходить за сферу свого першопочаткового використання, за сферу мови, і стає суттєвим для логічного акту. За такого розширення залишається безсумнівним, що якщо в ідеальній

інтуїції схоплена сутність потрапляє у “поняття” як його “значення” й, отже, перетворює логічне на “увиразнювальне”, то “осмислювання” і “смысл” ми повинні шукати саме не в логічному й не у власне логічних актах. ...однак осмислення притаманне кожній ноєзі та, корелятивно, смысл – ноємі» [18, 121].

Означені висновки Г. Шпета потребують певних коментарів. Відомо, що другий том «Логічних досліджень» (1901) Е. Гусерля розпочинає з аналізу проблеми виразу та значення, чітко ототожнюючи смысл і значення, а також коментуючи штучність їх розрізнення у Ф. Л. Г. Фреге. Текст Гусерлевих «Ідей до чистої феноменології та феноменологічної філософії» (1913), аналізу якого власне й присвячено працю «Явище і смысл» (1914), взагалі не тематизує ані поняття значення, ані його протилежності смыслу, як це намагається робити Г. Шпет. У чому ж власне полягають його заперечення? Г. Шпету важливо визначити ті компоненти ноєматичного смыслу, які було б неможливо спростувати не тільки феноменологам, які не поділяють трансцендентального повороту в дослідженнях Гусерля, а й власне критикам феноменології. Відтак він віднаходить пункт, який, на його переконання, змусить останніх погодитися з науковістю феноменологічних аналізів. Таким постає логічна складова ноєматичного смыслу. Відразу нагадаємо, що у філософуванні Е. Гусерля періоду «Ідей 1» не йдеться про розрізнення логічної та феноменологічної складової ноєми, бо на рівні процедур ейдетичних редукцій логіка зникає як самостійна наука і перетворюється на один із допоміжних засобів у межах дослідження регіональних онтологій. Логіка переходить до проблематики формально-онтологічних дисциплін, тематика яких визначається виключно відповідно до сегментації регіонів буття свідомості. Тому виокремлювати, як це робить Г. Шпет, логічну складову ноєматичного смыслу видається справою більш ніж сумнівною.

Тож чи має Шпетова критика позитивний потенціал? Звісно, адже він влучно формулює проблему необхідності точного визначення специфічних аспектів феноменологічного аналізу. Філософ зупиняє свій вибір саме на логічному компоненті ноєми, адже, стикаючись із будь-яким сумнівним, на його погляд, кроком мислення Гусерля, «Ідей 1» перевіряє тезами «Логічних досліджень», тобто трансцендентальний рівень проблематики аналізує з використанням апарату логіки.

Приміром, коли йдеться про «смысл» як особливий феноменологічний регіон, Г. Шпет визначає його як таке, що може бути схарактеризоване як логічне поняття, чим пояснюється його підхід

до аналізу складових ноєми. Якщо остання не покладає реального існування предмета, якщо вона не тотожна такому предметові, то її неможливо визначати як онтологічну складову інтенції. Тож залишається лише знаковий компонент структури ноєзи-ноєми, який стосується або мовної складової повного феномену, тобто відповідає за способи вираження предмета, або ж є, що важливіше, логічною його складовою. У ноєматичний смысл інкорпорується логічний зміст, який Г. Шпет і визначає як характерну особливість феноменологічного аналізу. Інакше кажучи, у повному феномені, способі даності предмета та фіксації змісту такої даності, а саме – у ноєматичному смыслі, зчитується його логічна складова, що є предметом дослідження феноменології. Такому підходу почасти відповідає й тематизація знакової проблематики у «Логічних дослідженнях» Е. Гусерля.

Однак визначення логічного змісту ноєми (ноєматичного смыслу) як специфічної ознаки феноменологічного предмета суперечить трансценденталістській тенденції філософування Е. Гусерля часів «Ідей 1» не ототожнювати структуру ноєзо-ноєматичну з будь-якою логічною. Якщо враховувати таку принципову відмінність, очевидно стає неадекватність виокремлення логічної складової ноєми самій феноменологічній настанові. Не логічне «нашарування» ноєми відповідає за функцію смыслу, а навпаки – лише ноєма визначає логічний склад смыслу. Він не має принципової відмінності від інших складових ноєми, як вважає Г. Шпет, а лише надає виражальні засоби для побудови феноменологічних описів. Інша річ – досить нелегко визначити ноєматичний смысл поза його логічною складовою, тож дослідник вдається до детальнішого аналізу ноєматичного смыслу.

З'ясовуючи функції смыслу в інтенційному переживанні, Г. Шпет пропонує «увійти в ще детальніший аналіз будови самої ноєми та її предметного відношення, зосереджуючи тепер свою увагу на самому ноєматичному «ядрі», незалежно від притаманних йому «характерів», що постійно змінюються» [18, 122]. Смысл не утворюється чистим «Я», не забарвлює предмет суб'єктивними кольорами довільної інтерпретації, а стосується того, що постійно перебуває у предметі, що залишається тотожним (попри всі зміни інтенційних переживань та коливання атенційних актів чистого «Я»). Так само, за Е. Гусерлем, будь-яка ноєма має зміст, а саме – свій смысл, що стосується через нього «свого» предмета. У повній ноємі ми маємо розрізняти її зміст і предмет, якого ноєма стосується через такий зміст. «У кожній ноємі є таке чисте предметне дещо, як пункт єдності, отже, ми можемо в

ноематичному відношенні розрізнати два поняття предмета» [18, 123] – сам предмет і спосіб його даності. Смисл саме й є таким ноематичним предметом через спосіб його даності. Такий смисл може змінюватися від однієї ноєми до іншої, але, як зазначає Гусерль, немає жодної ноєми, позбавленої ноематичного смислу.

Однак у Г. Шпета виникають сумніви щодо реальної можливості дотримання таких вимог у процесі феноменологічного аналізу: «У всьому цьому, – зауважує він, – безперечно відчувається певна прогалина. Не тільки залишається неясним, як ми доходимо вбачання смислу у змісті ноєми, тобто власне це ототожнення навіює сумніви, але, що важливіше, не зрозуміло, як предикативні визначення предмета можуть вичерпати зміст ноєми. Адже якщо ще можна погодитися, що такі визначення виражають смисл ноєми в ідеї (у кантівському сенсі), то все ж таки це не виправдовує ототожнення смислу зі змістом, оскільки залишається непроясненим як “проникає” або “здійснюється” у такому разі смисл, а також не дає надії на те, що смисл у його повноті буде набуто через таку операцію, позаяк ми не знаємо, звідки він привноситься до самого змісту» [18, 125]. Єдине, на думку Шпета, що можливо припустити відповідно до такого визначення смислу, – лише його іманентна присутність у логічному, адже роль осмислення, яка кваліфікує та ідентифікує предмет за допомогою предикації, тільки на це й вказує. Однак, визнавши таку роль смислу, «ми ще не просунулися вперед порівняно із простою констатацією логічного шару у структурі ноєми-ноєзи» [18, 125]. Отже, Г. Шпет наполягає на тому, що Е. Гусерль не надає строгого доведення автономності сфери смислу від логічних операцій. Якщо вони всі відбуваються на підставі однакових законів мислення, тоді стратегія гусерлівського методичного розмежування ноєзо-ноематичної кореляції і дослідження знаків, виразів, речень, значень, виглядає штучною, бо їхній аналіз, як вва-

жає Г. Шпет, принципово належить правилам логіки.

Такі міркування філософа досить чітко вказують на відмінність його позиції від позиції Е. Гусерля. Перший уникає, а другий наголошує на унікальності ноематичного смислу. Г. Шпет проникає у феноменологічні розрізнення до найнепомітніших та найтонших структур, прагнучи віднайти міцне підґрунтя логічних суджень. Натомість Е. Гусерль, крок за кроком, методично подовжує та розширює сферу смислових даностей до рівня визнання їх за єдиний критерій істин переживань свідомості. Такий погляд на «речі» руйнує будь-які логічні конструкції, замість яких утворюється мережа феноменологічних реалій у їх повній ейдетичній конкретності. Феноменологія має прояснювати підстави формування та використання логічних понять – ось чого шукає Г. Шпет, натомість Гусерлева феноменологія використовує логіку лише на межі між змінами настанов.

Отже, смисл є центральною ланкою будови ноєзо-ноематичної структури у трансцендентальній феноменології Г. Шпета, і в цьому його позиція збігається з феноменологією Е. Гусерля. Однак суттєво відмінним від бачення засновника феноменології є визначення Г. Шпетом самої будови смислу. Для нього цінність ноематичного смислу полягає у визнанні «центральної» його логічного елемента, що робить смисл відкритим для вираження у поняттях. Відповідність понять смислам переконує в повному збігові істин смислу з істинами логіки, а доведення їх тотожності є завданням, вартим феноменологічних описів. Такою є загальна програма феноменології Г. Шпета. Смисл повною мірою переходить у компетенцію філософії мислення та філософії свідомості. Разом із тим відбувається втрата принципової специфіки ноематичного смислу та ігнорування його відмінності від істин природної настанови, доведення чого було одним із найголовніших завдань Е. Гусерля.

1. Ermishin O. On two conceptions of Russian philosophy : V. V. Zenkovsky, B. V. Iakovenko, G. G. Shpet / O. Ermishin // Russian studies in philosophy. Vol. 43. – 2004–2005. – P. 81–89.
2. Ткачук М. У пошуках російської філософії: Густав Шпет / М. Ткачук // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – К., 2006. – Вип. 80. – С. 18–23.
3. Karachentseva T. The Word Made Self : Russian Writings on Language, 1860–1930 (review) / T. Karachentseva // Journal of Literature and the History of Ideas. Vol. 6. – 2008. – № 1. – P. 215–220.
4. Щедрина Т. Рецензия на книгу: [Г. Г. Шпет. История как проблема логики. Критические и методологические исследования : Материалы в двух частях. – М. : Памятники исторической мысли, 2002] / Т. Щедрина // Вопросы философии. – 2002. – № 10. – С. 174–177.
5. Литвинович М. Предисловие к публикации работы Г. Г. Шпета «История как проблема логики» / М. Литвинович // Вестник Московского университета. Серия «Философия». – 1996. – № 4. – С. 53–55.
6. Федоров Л. Метод интерпретирующей диалектики Г. Г. Шпета / Л. Федоров // Отечественная философия : проблемы, ориентиры, исследования. – М., 1991. – С. 5–25.
7. Гидини К. Особенности герменевтики Г. Г. Шпета / К. Гидини // Начала. – 1992. – № 2. – С. 13–18.
8. Ананьев Е. «Герменевтический проект» Г. Г. Шпета и проблемы современной герменевтики / Е. Ананьев // Русская философия : новые решения старых проблем. Ч. 1. – СПб., 1993. – С. 73–74.
9. Чубаров И. К вопросу об отношении герменевтической диалектики Г. Г. Шпета к классической герменевтике и проблематике intersубъективности у Э. Гуссерля / И. Чубаров // Comprehensio. Третьи Шпетовские чтения. – Томск, 1996. – С. 12–19.

10. Роді Ф. Герменевтичская логика в феноменологической перспективе / Ф. Роді. – Логос. – 1996. – № 7. – С. 41–46 [Переклад І. Чубарова за вид.: *Phänomenologie im Wiederstreit*. Zum 50. Todestag Edmund Husserl. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1989. – S. 364–372.].
11. Кузнецов В. Герменевтичская феноменология в контексте философских воззрений Г. Г. Шпетта / В. Кузнецов // Логос. – 1991. – № 2. – С. 199–214.
12. Kuznetsov V. The Role of Hermeneutic Phenomenology in Grounding of Affirmative Philosophy of Gustav Gustavovich Shpet / V. Kuznetsov // *Russian Studies in Philosophy*. Vol. 37. – 1999. – № 34. – P. 62–90.
13. Молчанов В. Парадигмы сознания и структуры опыта / В. Молчанов // Логос. – 1992. – № 3. – С. 7–36.
14. Калиниченко В. Густав Шпет : от феноменологии к герменевтике / В. Калиниченко // Логос. – 1992. – № 3. – С. 37–61.
15. Scanlan J. P. Phenomenology in Russia: The contribution of Gustav Shpet / J. P. Scanlan // *Man and World*. Vol. 26. – 1993. – № 4. – P. 467–475.
16. Борисов Е. «Явление и смысл» Г. Шпетта в контексте развития феноменологии Э. Гуссерля / Е. Борисов // Шпет Г. Явление и смысл. Феноменология как основная наука и ее проблемы. – Томск : Водолей, 1996. – С. 183–191.
17. Cassedy J. Gustav Shpet and Phenomenology in an Orthodox Key / J. Cassedy // *Studies in East European Thought*. Vol. 49. – 1997. – № 2. – P. 81–108.
18. Шпет Г. Явление и смысл. Феноменология как основная наука и ее проблемы / Г. Шпет. – Томск : Водолей, 1996. – 192 с.
19. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. – 336 с.

Serhiy Hryhoryshyn

DEFINITION OF THE NOEMATICAL SENSE IN GUSTAV SHPET'S TRANSCENDENTAL PHENOMENOLOGY

In the course of the analysis of "Phenomenon and sense" by Gustav Shpet author covers the notion of noematics sense related to language, sense and logic, and reveals the differentiation of these concepts from original Edmund Husserl's phenomenology.

УДК 316.286

Шуба Б. О.

ДИСКУРС І ЙОГО ПІДСТАВИ: ДЕКІЛЬКА ЗАПИТАНЬ ДО ЮРГЕНА ГАБЕРМАСА

Статтю присвячено теорії дискурсу Юргена Габермаса, зокрема, правилам дискурсу й підставам їх легітимності та зобов'язальної сили.

У філософії Юргена Габермаса дискурс постає чинником обґрунтування та легітимації моральних норм, завдяки якому перевіряються їхні домагання значущості. Таким чином, він виявляється своєрідною метанормою, яка забезпечує підґрунтя всіх моральних вимог і надає їм статусу «загальних і необхідних». Це означає передусім, що вони є легітимними, оскільки визнані всіма учасниками дискурсу. Водночас для того, щоб таке визнання було можливе, дискурс слід провадити за певними правилами, «що є конститутивними для практики аргументації як такої та які через це всередині дискурсів постають необхідними» [1, 50]. Філософ у різних працях називає їх «прагматичними пресупозиціями раціонального дискурсу», «неодмінними пресупозиціями аргументаційної практики», «суворими умовами раціонального дискурсу», «комунікативними пере-

думовами аргументації» тощо, а дослідники пишуть, що «правила дискурсу *ідеалізаційні* [idealizing], тому що вони спрямовують учасників до ідеалу раціонально мотивованого консенсусу» [2, 44]. Усі ці означення вказують на те, що правила є необхідними засадами дискурсу, які уможливають адекватне його застосування, а отже, забезпечують легітимність обговорюваних у ньому моральних норм. При цьому постає питання про підстави значущості цих правил, яке виводить на проблему легітимності самого дискурсу. Умови нормативності згаданих «передумов» у Ю. Габермаса залишаються непроясненими. Отже, проблему обґрунтування правил дискурсу варто розглянути докладніше.

Філософ зазначає, що найважливішими пресупозиціями є: а) публічність і «залучуваність» (жоден із тих, хто здатен обговорювати домаган-